

ІСТОРІОГРАФІЯ УСНОЇ ІСТОРІЇ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РР.*А. Р. Буран, Н. Р. Темірова*

Анотація. У статті проаналізовано процес нагромадження наукових досліджень, зосереджених на аналізі свідчень очевидців Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Сукупність загальнонаукових (аналітично-синтетичного, проблемно-хронологічного, контент-аналізу) та спеціальних історичних (історико-порівняльного, історико-типологічного, історико-генетичного) методів посприяли науковій евристиці, систематизації, аналізу, узагальненню щодо рівня опрацьованості проблеми. Вивчення дослідницького ландшафту показало підвищення інтересу до усної історії Голодомору на початку 2000-х рр. Українські та зарубіжні науковці підготували праці, в яких упорядковано значний обсяг свідчень очевидців трагедії, опрацювали технологію збору усної історії, виявили її джерельний потенціал для власне історичних досліджень. Водночас перспективним є увиразнення регіонального виміру усної історії Голодомору.

Ключові слова: Голодомор, свідчення очевидців, наукове дослідження.

Голодомор 1932–1933 рр. – одна з наймасштабніших і найтрагічніших сторінок вітчизняної історії. Організований радянською владою геноцид української нації тривалий час залишався табуованою темою не лише для суспільства, але й у наукових колах. Наприкінці радянської доби під впливом зарубіжних ініціатив щодо його розслідування було здійснено перші кроки у подоланні інформаційної блокади. Із здобуттям Україною Незалежності тема Голодомору почала активно вивчатися. Як наслідок, уже протягом першого десятиліття було порушено широкий спектр проблем – причини масштабного голоду у мирний час, кількісний вимір його жертв, наслідки, ознаки геноциду у радянській політиці щодо українського села та інші. Виразні здобутки науковців актуалізували проблему джерел дослідження Голодомору, серед яких особливе місце цілком справедливо зайняли свідчення очевидців голоду 1932–1933 рр.

Протягом нетривалого часу було проведено пошукову роботу з виявлення спогадів очевидців Голодомору 1932–1933 рр. Питання, пов'язані з усноісторичним виміром Голодомору 1932–1933 рр. в Україні, перебувають у фокусі науковців: Т. Боряк, В. Борисенко, Г. Капустян, В. Нолла та інших [1, 2, 3, 4, 5]. В. Гудзь у масштабному історіографічному дослідженні привернув увагу до важливості усноісторичних джерел, зазначивши, що в Україні з кінця 1980-х рр. збиралися та публікувалися свідчення очевидців Голодомору [6].

Проте незважаючи на активне вивчення теми Голодомору, досі залишається чимало питань, які потребують дослідження. Неабияку важливість становлять свідчення очевидців трагедії, адже вони здатні надавати інформацію, відсутню в інших видах джерел, максимально «олюднити» трагічні 1932–1933 рр., виявити ознаки геноциду у діях радянської влади. Хоча точну кількість постраждалих внаслідок недоїдання визначити доволі складно, що зумовлено низкою причин, завдяки свідченням очевидців подекуди вдається знайти нові імена та встановити особи загиблих.

Зважаючи на дослідницький потенціал усної історії, мета цієї статті полягає у визначенні рівня опрацьованості усної історії Голодомору 1932–1933 рр. задля окреслення перспектив вивчення проблеми.

Першою, хто звернув увагу на усні свідчення як історичне джерело для вивчення Голодомору 1932–1933 рр., стала Конгресово-президентська Комісія США з дослідження Великого голоду в Україні, виконавчим директором якої був Дж. Мейс. Дослідник власноруч створив проєкт «Усна історія Голоду в Україні» та брав безпосередню участь у розробці процедури для опитування свідків. Завдяки цьому вдалося зібрати понад сотню свідчень про події 1932–1933 рр. у тих, кому вдалося пережити те жахіття. Частина свідчень була опублікована у звіті Конгресово-президентської комісії США у чотирьох томах [7, с. 276]. Проте це був не перший випадок збору свідчень про Голодомор. В одній зі своїх праць Т. Боряк привернула увагу до Гарвардського проєкту усної історії (1950–1953), що досліджував радянське суспільство на основі свідчень вихідців із СРСР. Як зазначає дослідниця, в рамках цього проєкту було зібрано понад 700 історій про Голодомор 1932–1933 рр. від тих, хто так чи інакше став його очевидцем [2].

Одним із перших, хто наголошував на важливості усної історії Голодомору, був Дж. Мейс. Він наголосив на тому, що саме свідчення очевидців тих жахливих подій виступають найціннішим джерелом для науковців, які займаються дослідженням цієї проблематики. Адже саме завдяки їм дослідники можуть проаналізувати реальні масштаби завданої українському народові шкоди від радянської влади [8, с. 152, 154].

В. Борисенко погоджується з думкою американського дослідника про те, що свідчення виступають важливим джерелом історії Голодомору 1932–1933 рр. Дослідниця проаналізувала голод початку 1930-х крізь призму свідчень очевидців тих подій та дійшла висновку, що усна історія є незаперечним підтвердженням спланованого радянською владою Голодомору-геноциду в 1932–1933 рр. [1, с. 97–98].

Схожого погляду дотримується В. Гнатюк, який проаналізував теоретичні та методологічні аспекти усної історії у вивченні Голодомору. Дослідник розглядає її як інноваційний підхід до осмислення трагедії, що дає змогу відтворити події через призму особистісного досвіду. На його думку, усна історія в контексті вивчення подій Голодомору 1932–1933 рр. є вирішальним інструментом для вивчення різних аспектів проблеми [9, с. 29–33].

Першим виданням в Україні, в якому було зібрано свідчення очевидців подій 1932–1933 рр., стала книга В. Маланяка та Л. Коваленко «33-й: голод: Народна Книга-Меморіал». Як зазначили дослідники, найдостовірнішим історичним джерелом виступає саме народна пам'ять [10, с. 14]. Важливим є видання «Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні». У 19-ти томах було зібрано не лише записи про кількість загиблих внаслідок подій Голодомору 1932–1933 рр., а й зафіксовані свідчення очевидців тих подій [4]. Непересічне значення має видання «“Репресовані” щоденники. Голодомор 1932–1933 років в Україні». Український інститут національної пам'яті поєднав у ній записи зі щоденників свідків подій першої половини 1930-х рр. Упорядники акцентували на особистих історіях, які розкривають глибину трагедії та відображають їх переживання [11].

Не менш важливою в контексті вивчення усної історії Голодомору 1930-х є монографія Т. Боряк «Усна історія у джерельній базі студій Голодомору: історія формування та інформаційний потенціал корпусу свідчень», у якій приділено увагу впорядкуванню джерельної бази Голодомору 1932–1933 рр. на основі спогадів очевидців. Дослідниця виокремила етапи нагромадження свідчень про Голодомор. До того ж вона звернула увагу на особливі риси дослідження усної історії Голодомору та на спотворення пам'яті про голод 1932–1933 рр. в часи СРСР [3].

О. Веселова проаналізувала свідчення очевидців як джерело для аналізу причин і наслідків Голодомору 1932–1933 рр. До того ж дослідниця акцентувала на інтерпретації подій через призму особистих спогадів, що дає змогу глибше зрозуміти соціально-психологічні наслідки трагедії для населення України. Також автор зазначила, що для глибшого дослідження проблематики голоду 1930-х рр. потрібно поєднувати в аналізі як документи, так і усну історію [12, с. 82–84, 96–97].

Г. Капустян зацентувала на регіональному аспекті вивчення подій Голодомору через усну історію. Вона проаналізувала пам'ять свідків і нащадків, показуючи механізм її трансляції між поколіннями [4].

У книзі «Трансформація громадянського суспільства. Усна історія української селянської культури 1920–30 років» В. Нолл привернув увагу до Голодомору 1932–1933 рр. крізь свідчення очевидців. Автор проаналізував усну історію як засіб вивчення культури і соціальних процесів того періоду, що допомагає зрозуміти передумови тієї трагедії [5, с. 119–120, 181].

За сприяння Національного музею Голодомору-геноциду було запущено онлайн-ресурс зі свідченнями очевидців Голодомору 1932–1933 рр., а також двох інших голодів 1921–1923 рр. та 1946–1947 рр. Це корисний ресурс не лише для науковців, а й для всіх громадян [13].

Загалом вивчення наукових напрацювань про усну історію Голодомору останнім часом активізувалось. Адже за період із 1980-х до 2020-х рр. українськими та зарубіжними науковцями було нагромаджено чимало досліджень, присвячених свідченням очевидців Голодомору 1932–1933 рр. Вивчення усної історії не лише допомагає дослідникам відновити історичну правду, а

й сприяє формуванню національної ідентичності, підтриманню колективної пам'яті та запобіганню повторенню подібних трагедій у майбутньому. У наукових колах тривають дискусії щодо масштабу залучення до досліджень свідчень очевидців. Адже більшість їх позначені виразним емоційним забарвленням, яке складно передати без певного викривлення самого свідчення. Водночас усі науковці солідарні у думці про широкий інформативний потенціал усної історії для вивчення Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. До перспективних напрямів наукового опрацювання цього джерельного ресурсу варто віднести розширення географії та поглиблення регіонального виміру свідчень, вивчення гендерних відмінностей пам'ятання про трагедію початку 1930-х рр., опрацювання технології дослідження спогадів «другого» порядку.

Abstract. The article analyzes the process of accumulation of scientific research focused on the analysis of eyewitness accounts of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine. A combination of general scientific (analytical and synthetic, problematic and chronological, content analysis) and special historical (historical and comparative, historical and typological, historical and genetic) methods contributed to scientific heuristics, systematization, analysis, and generalization regarding the level of elaboration of the problem. The study of the research landscape has shown an increased interest in the oral history of the Holodomor in the early 2000s. Ukrainian and foreign scholars have prepared works that organize a significant amount of eyewitness accounts of the tragedy, have developed the technology of collecting oral history, and have identified its source potential for historical research. At the same time, it is promising to emphasize the regional dimension of the Holodomor oral history.

Keywords: Holodomor, eyewitness accounts, scientific research.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Борисенко В. Геноцид українців 1932–1933 років крізь призму усної історії. *Голодомор-геноцид 1932–1933 років як наслідок антиукраїнської політики сталінського режиму в СРСР: до 80-річчя трагедії – масового винищення українського народу*: зб. наук.-метод. матеріалів на допомогу вчителю. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. С. 96–104.
2. Боряк Т. Голодомор в УСРР у Гарвардському проєкті усної історії (1950–1953 рр.): пригадування трагедії переміщеними особами. *Український історичний журнал*. 2022. Вип. 2. С. 79–90.
3. Боряк Т. Усна історія у джерельній базі студій Голодомору: історія формування та інформаційний потенціал корпусу свідчень: монографія. Київ: ТОВ «Юрка Любченка», 2024. 632 с.
4. Капустян Г. Усна історія Голодомору-геноциду 1932–33 рр. у спогадах свідків і пам'яті нащадків. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. Серія Історія*. 2022. Вип. 9/51. С. 242–258.
5. Нолл В. Трансформація громадянського суспільства. Усна історія української селянської культури 1920–30 років. Київ: «Родовід», 1999. 559 с.
6. Гудзь В. Історіографія Голодомору 1932–1933 років в Україні: монографія. Мелітополь: ФОП Одинорог Т. В., 2019. 1153 с.
7. Васильєв В., Подкур Р. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. *Електронна бібліотека. Інститут історії України*. URL: <https://surl.gd/qwnsgo>
8. Мейс Дж. Е. Висновки та перспективи дослідження голодомору 1933 року. *Сучасність*. 1993. № 4. С. 150–154.
9. Гнатюк В. «Усна історія» як концептуальна форма у вивченні історичних питань (на прикладі Голодомору 1932–1933). *Збірник наукових праць «Національна пам'ять» (на вшанування жертв тоталітаризму). Частина VI*. Львів: Друкарня ЛНМУ імені Данила Галицького, 2023. С. 27–33.
10. 33-й: голод: Народна Книга-Меморіал. Київ: Рад. письменник, 1991. 584 с.
11. «Репресовані» щоденники. Голодомор 1932–1933 років в Україні / упоряд., вступ. ст., заг. ред. Я. Файзуліна. Київ: «Фенікс», 2018. 352 с.
12. Веселова О. Свідчення очевидців Голодомору 1932–1933 рр. в Україні як джерело дослідження його причин та наслідків. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*: міжвідомчий збірник наукових праць. 2010. Вип. 19. С. 82–98.
13. Місця масового поховання жертв Голодомору-геноциду. *Місця масового поховання жертв Голодомору-геноциду*. URL: <https://map.memorialholodomor.org.ua/golodomor-1932-1933/#map-scroll>